

10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1847.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 168. – Оп. 1. – Спр. 173.
12. ЦДАВО України. – Ф. 174. – Оп. 2. – Спр. 73.
13. ЦДАВО України. – Ф. 168. – Оп. 1. – Спр. 881.
14. Рубінський І. Пекуча справа / І. Рубінський // Радянський книгар. – 1930. – № 3. – С. 5.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1775.
16. ЦДАВО України. – Ф. 168. – Оп. 1 – Спр. 7.
17. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 724.
18. Хроніка. Книжкова справа // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 3. – С. 114.
19. ЦДАВО України. – Ф. 292. – Оп. 1. – Спр. 47.
20. Культурне будівництво в Українській РСР 1917 – 1927: Збірник документів і матеріалів / укл. Ю. Кондуфор. – К.: Наукова думка, 1979. – 666 с.
21. Сім Б. З біжучої роботи «Книгоспілки» // Вісті ВУЦВК. – 1926. – 6 липня. – С. 5.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2493.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1843.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2695.
25. Козаченко А. Минуле книги на Україні: історичний нарис / А. Козаченко. – Х. – К.: Державне видавництво України, 1930. – С. 97.
26. Зведений промфінплан книжкових видавництв на 1929 – 30 р. // Радянський книгар. – 1930. – № 2 (7). – С. 3.

Аннотація

Определены особенности формирования содержания и тематики книг, изданных в СССР в 20-е годы. XX ст.

Ключевые слова: издательство, печатная продукция, идеология, книга, книгораспространение, литература.

Annotation

There are determined special features of the contents creation and the thematics of books had been published in USSR in of the 20th of the XX century.

Key words: publishing, print production, ideology, book, book distribution, literature.

**Олена Потапова
(Суми)**

ПРАВОСЛАВНІ БРАТСТВА ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО

Досліджується вплив П. Скоропадського на організацію і діяльність православних братств України у 1918 р.

Ключові слова: братства, гетьман П. Скоропадський, Статуту братств.

На початку ХХ ст. в Україні процес національного самоусвідомлення пройшов шлях, у звичайних умовах розрахований на десятиріччя. Значну роль у цьому процесі відіграла державотворча і культурно-релігійна діяльність гетьмана П. Скоропадського.

В православній Церкві на теренах України на початку ХХ ст. назрівала внутрішня криза, яка полягала у протистоянні ієрархів Російської православної церкви (РПЦ) і незначного за кількістю на той момент національно свідомого духовенства, а також у заскнілості парафіяльного життя. Ці проблеми необхідно було терміново вирішувати. Сутність оновлення церковного життя полягала в проведенні парафіяльної реформи,

оскільки парафія вважалася тією суспільною «інстанцією», де селянину можна було порадити як піклуватися про себе, свою сім'ю та нужденних з безпосереднього оточення. Головну роль у цьому відігравали парафіяльні священники, оскільки вони безпосередньо спілкувалися з громадою. Часто на допомогу священикам приходили миряни, організовуючи збір коштів на допомогу нужденним. Відомі випадки, коли парафіяни утворювали організації, які допомагали священику в його шкільній і благодійній роботі – парафіяльні ради, парафіяльні піклування або церковні братства.

У цій складній ситуації повернення до досвіду роботи братств XVI - XVII ст. було необхідним, оскільки воно підтверджувало, що в православної церкві існує можливість вільного єднання духовенства і мирян для морального і економічного зближення людей незалежно від суспільного статусу [1; 2].

Ця проблема цікавила окремих дослідників, думка яких представляє певний інтерес. У світлі цих подій особливу зацікавленість викликає процес відновлення діяльності православних братств в Українській державі (квітень – листопад 1918 р.). Так, у монографії відомого українського вченого В. Ульяновського окремим параграфом розглядається діяльність нових братств у період гетьманату П. Скоропадського, внесок цих церковних інституцій в організацію церковного життя [3, с. 125 – 131].

Проблему діяльності братств порушено у публікації А. Хведася, де автор подає цікавий матеріал і аналізує роботу товариства, створеного на честь князів Острозьких у 1907 р. і активно діючого до 1920 р. [4]. Дослідниця І.Льченко зосередила увагу на діяльності об'єднань, заснованих переважно у Києві [5]. Корисний матеріал запропонував В.Авдасев [6], який досліджував становлення і діяльність (з 1885 до кінця 20-х рр. XX ст.) православного Хрестовоздвиженського Трудового братства у Чернігівській єпархії. Питання діяльності братств у 1918 р. торкнувся у своєму дисертаційному дослідженні О. Тригуб [7].

Вивчення наукової літератури з питань діяльності братств в Україні у 1918 р. показує, що дослідники зробили суттєвий внесок у розвиток проблеми, але разом з тим в ній залишається чимало нез'ясованих аспектів. До вивчення поставленої проблеми нами були залучені раніше не досліджувані архівні матеріали, а також дані з історичних джерел, які містяться в роботах вітчизняних науковців. Ми ставимо собі за мету проаналізувати процес утворення і активну фазу діяльності православних братств в Українській державі 1918 р.

29 квітня 1918 р. у результаті перевороту П. Скоропадського було проголошено гетьманом України. У Києві було оголошено «Закон про тимчасовий державний устрій України», в якому був розділ «Про віру». Державною релігією в Україні проголошувалось православ'я [8, с. 360 – 361].

У річищі власної державницької політики гетьман визначив шляхи реформування церковного життя в Україні через утворення незалежної у внутрішньому управлінні православної Церкви на підставі традиції соборноправності [3, 7].

З цією метою в гетьманському уряді було створено Міністерство ісповідань, на чолі якого став професор В. Зіньківській, який прагнув якісних змін у житті українського кліру і парафіян [9, с. 51].

Функціонування братств у період гетьманату регламентувалося прийнятим 8 травня 1864 р. статутом «О правилах для учреждения православных братств». У даному документі передбачалось, що братства можуть існувати тільки як добровільні об'єднання

мирян, тому «Устав о братствах» вводився в дію там, де парафіяни виявили бажання співпрацювати з священником. Там, де такі умови були відсутні, запроваджувались парафіяльні попечительства.

За часів гетьмана П. Скоропадського формування і діяльність братств набували національних рис, хоча ще чітко не окреслених. До розуміння необхідності національної української Церкви гетьман прийшов спостерігаючи відносини між українським національно свідомим духовенством і російським патріархатом, який незважаючи на поширення національно-релігійного руху, дотримувався, як зазначав у своїх спогадах сам гетьман, старого руського урядового погляду «Держать и не пушать».

Діяльність православних братств за часів Української держави гетьмана П. Скоропадського реалізовувалась у кількох напрямках, а саме: здійснення християнської доброчинності, задоволення духовних потреб православного населення, місіонерська робота, релігійно-моральне виховання.

19 липня 1918 р. гетьман затвердив статут «Братства Покрови при Генеральній Козачій Раді в м. Києві». За мету діяльності братство поставило «переводити до життя проекти й починання Генеральної Козачої Ради в обсягу церковно-релігійного середовища козацтва Київщини і всієї України» [10, арк. 36]. Завдяки клопотанню почесного голови братства – П. Скоропадського – статут братства затвердила і вища церковна влада в особі митрополита Антонія, що було обов'язковим для громадсько-церковних організацій [3]. Гасло братства: «за віру православну, за народ український» залишалось незмінним.

Важливі дані про діяльність релігійних організацій дає приклад братства Білого Хреста. 14 серпня 1918 р. до Департаменту Православної Церкви Міністерства ісповідань фабрикантом з м. Петроград Якубінським-Сніжковим було подано статут благодійного «Братства Білого Хреста», метою діяльності якого була «всебічна допомога (матеріальна і духовна) українцям – біженцям зруйнованих війною місцевостей України, а також і українським громадянам, що переїжджають із Східної Республіки на Україну» [11, арк. 70]. Зважаючи на непросту ситуацію, що склалася в країні у результаті воєнних дій Першої світової війни, братство спрямовувало свою діяльність на полегшення становища біженців. Зокрема, будували їдальні, бараки на етапних кордонних пунктах, організували бюро працевлаштування для прибуваючих [12, арк. 31].

Важливим фактом є те, що братства, які були засновані і почали діяти ще до встановлення гетьманської влади, представлені майже в кожній єпархії України. Так, у Київській єпархії діяло Свято-Володимирське братство (засноване 1864 р.), у Харківській – братство святої великомучениці Варвари (засноване 1903 р.) і братство Озерянської ікони Божої Матері (виникло 1904 р.), у Волинській єпархії активно працювало Володимиро-Василівське братство при Житомирському кафедральному соборі й братство на честь князів Острозьких (засноване 1907 р.), у Чернігівській – братство святого Михайла, князя Чернігівського (засноване 1888 р.), в Херсонській – Одеське Свято-Андріївське братство (виникло 1880 р.) та ін. [13]. Найбільш широке представництво мало Володимиро-Василівське братство у м. Житомирі, поєднуючи представників багатьох громадських, культурних, просвітніх, промислових та інших організацій.

Для переважної кількості існуючих на теренах України в 1918 р. братств була характерною ідентична організаційна структура. Правомочним органом управління братств була Рада, що складалась з голови, товариша голови (заступника), писаря та трьох членів Ради, які обиралися на один рік зі складу братства. Головою Братства обов'язково

мала бути особа духовного сану, щоб у загальному контексті діяльності формувати в оточуючих правову свідомість, християнські цінності й інші чесноти.

Юридичних обмежень щодо вступу в братства практично не було. Громади братств згідно із своїми Статутами (документи, що давали юридичне право на діяльність) мали градацію, що була обумовлена соціальним статусом братчиків. Вони поділялись на почесних і дійсних членів. Почесними вважались ті, що надавали постійну велику матеріальну допомогу братству або робили одноразовий значний грошовий внесок. Дійсними членами, наприклад, за Статутом братства Білого Хреста, могли бути усі християни, громадяни Української держави і Австрійської імперії, а Братство Покрови висувало такі критерії до своїх членів: «всі православного віросповідання, чоловічого і жіночого полу, які досягли повноліття і котрі живуть не тільки на Україні, але і за її межами». Це визначення дає підстави вважати, що склад названих Братств був інтернаціональним.

У Статутах окремих братств, наприклад, Білого Хреста, Хрестовоздвиженського Трудового братства, братства Покрови та ін., передбачалась і категорія «членів-змагателів», якими могли бути всі громадяни без різниці статі і національності, які внесли щорічний податок, але права голосу вони не мали (знову без національних обмежень). Справи братств вирішувались на демократичних засадах як в раді, так і на загальних зібраннях простою більшістю голосів, причому голос голови мав перевагу, тобто, якщо при голосуванні якогось питання кількість голосів ділилась порівну, то перевагу отримувала позиція, за яку проголосував голова Ради.

Матеріальна база братств складалась із пожертв та членських внесків у братства Білого Хреста, а також з прибутків власних підприємств, що гарантувало їм постійну фінансову підтримку. Капітал поділявся на основний і запасний, що свідчить про міцне фінансове становище братств.

Таким чином, православні братства, що мали багату історичну спадщину, на початку ХХ ст. відігравали суттєву роль у сприйнятті не тільки загальнолюдських цінностей, але й сприяли формуванню національної свідомості українського народу. Значну допомогу в їх роботі надавали такі видатні політичні діячі, як П. Скоропадський та провідники національної ідеї. Це потребувало значних зусиль як православного духовенства, так і національно свідомих парафіян.

Джерела та література:

1. Багалій Д. Історія Слобідської України. – Х., 1993. – 255 с.
2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – Т. 1. – К., 1998. – 294 с.
3. Ульяновський В. Церква в Українській державі. 1917 – 1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського): Навч. Посібник. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.
4. Хведась А. Діяльність братства ім. князів Острозьких в 1907 – 1920 рр. в пропаганді і популяризації Острозької Біблії 1580 – 1581 рр. як основного джерела християнської моралі // Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження України. Матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. – Кн. 1. – Острогож, 1995. – С. 49 – 52.
5. Ільченко І. Церковні братства України в 1918 – 1919 рр. // Людина і світ – 1996. – Травень. – С. 34 – 36.
6. Авдасев В.Н. Трудовое братство Н.Н.Неплюева. Его история и наследие. – Сумы: РИО «АС-Медиа», 2003. – 64 с.
7. Тригуб О.П. Історія Херсонської єпархії (1775 – 1918 рр.): Автореф. дис. канд. істор. наук. – Донецьк, 2001. – 16 с.

8. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К.: Український Центр духовної культури, 1996 – 1999. – Т. 3: Православ'я в Україні / за ред. А. Колодного, В. Климова. – 1999. – 560 с.

9. Протопресвітер В. Зиньковский. Пять месяцев у власти. Воспоминания. (15 мая – 9 октября 1918 г.). – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. – 239 с.

10. ЦДАВО України. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Од. зб. 97.

11. ЦДАВО України. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Од. зб. 88.

12. ЦДАВО України. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Од. зб. 97.

13. Потапова О.Б. Діяльність православних братств на Лівобережній Україні в 1917 – 1920 рр. // Матеріали VI Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції 24 – 25 листопада 2005 р., м. Суми. – Суми, 2005. – С.112 – 118.

Аннотация

Исследуется влияние П. Скоропадского на организацию и деятельность православных братств Украины в 1918 г..

Ключевые слова: братства, гетман П. Скоропадский, Уставы братств.

Annotation

The article investigates the influence of P. Skoropadsky to organization and activity of orthodox fraternities of Ukraine in 1918.

Key words: fraternities, hetman P. Skoropadsky, Regulations of fraternities.

**Андрій Радчук
(Київ)**

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ І ДМИТРО ЯВОРНИЦЬКИЙ: ДО ІСТОРІЇ СПІВПРАЦІ ВЧЕНОГО ТА МИТЦЯ

На широкому джерельному матеріалі проаналізовано історію співпраці Михайла Старицького з Дмитром Яворницьким, з'ясовано спільність їхніх ідейних переконань та поглядів.

Ключові слова: Д. Яворницький, М. Старицький, романтизм, історичний роман, цензура.

У ХІХ ст. українське суспільство опинилося під впливом романтизму, який став для подвижників епохи Українського національного відродження провідною ідейною засадою їхньої літературної творчості. Звертаючись до історичного минулого, митці-романтики прагнули активізувати пробудження національної свідомості українського народу та намагалися сформувати українського громадянина.

Одним із письменників українського романтизму виступає Михайло Петрович Старицький, творча спадщина якого вивчена ще не повністю. Аспектом, що потребує подальшого дослідження, є історія співпраці Михайла Старицького з Дмитром Яворницьким, яка лише частково висвітлена у працях таких дослідників, як Н. Левчик [1], В. Поліщук [2], О. Цибаньова [3].

В історії української літератури М.П. Старицький відомий не тільки як талановитий поет і драматург, але й як автор численних історичних прозових творів. Його проза досить різнопланова за тематикою і жанрами й нараховує близько 70-ти творів, значна частина яких не опублікована і до цього часу [4, с. 38].

Основна ж тема прозових творів письменника – історія України від початку